

รองศาสตราจารย์ ดร.สุวัฒน์ แสนขัติยรัตน์. 2559. “การสร้างศิลปกรรมรูปครุฑ จากอดีต
สมัยสืบสานสู่ปัจจุบันในภูมิภาคเอเชีย” ใน วารสารวิถีสังคมมนุษย์. ปีที่ 4 ฉบับที่ 2
กรกฎาคม - ธันวาคม. หน้า 129-154.

การสร้างศิลปกรรมรูปครุฑ
จากอดีตสมัยสืบสานสู่ปัจจุบันในภูมิภาคเอเชีย
The Creation of Garuda Art, from the past to Present
in Asian Region

รองศาสตราจารย์ ดร. สุวัฒน์ แสนขัติยรัตน์*

Assoc.Prof.Dr.Suwat Saenkattiyarat

* อาจารย์ประจำสาขาวิชาศิลปะไทย ภาควิชาวิจิตรศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคล ธัญบุรี

บทคัดย่อ

ศิลปกรรมรูปสัตว์ผสมมนุษย์มีมาแต่อดีตสมัยยุคประวัติศาสตร์ในอารยธรรมที่มีแหล่งกำเนิดบริเวณลุ่มแม่น้ำสำคัญๆตั้งแต่ศิลปะลุ่มแม่น้ำไนล์ (อียิปต์โบราณ) ศิลปะลุ่มแม่น้ำไทกริส-ยูเฟรทีส (เมโสโปเตเมีย) ศิลปะลุ่มแม่น้ำสินธุ (อินเดีย) ศิลปะลุ่มแม่น้ำฮวงโห, แม่น้ำแยงซีเกียง (จีน) ศิลปะลุ่มแม่น้ำโขงสาละวิน (พม่า) และศิลปะลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา (ไทย) ต่าง ปรากฏศิลปะสัตว์ผสมข้ามสายพันธุ์ที่น่าสนใจพบสัตว์ที่มีหัวเป็นนก ลำตัวเป็นมนุษย์ผู้ชายซึ่งในประเทศไทยเรียกสัตว์ผสมชนิดนี้ว่า “ครุฑ” เป็นสัตว์กึ่งเทพ และเรียกว่าสัตว์หิมพานต์ตามคติไตรภูมิ ซึ่งศิลปกรรมรูป ครุฑได้ปรากฏในงานศิลปกรรมต่าง ๆ ทั้งเป็นสิ่งที่ประดับ อาคาร สถาปัตยกรรมในศาสนาต่าง ๆ แผ่นด้ายนัยยะและความหมายต่างแนวคิดความเชื่อโดยอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุอินเดียโบราณถือเป็นต้นทางหรือเรียกว่าอารยธรรมแม่ที่ส่งต่ออิทธิพลทางศาสนาและรวมถึงศิลปะวัฒนธรรมอื่น ๆ ในดินแดนประเทศต่าง ๆ ในประเทศตะวันออกแถบทวีปเอเชียทั้งจีน ญี่ปุ่น ทิเบต ภูฏาน และเอเชียใต้ ได้แก่ อินเดีย เวียดนาม กัมพูชา พม่า ไทย และลาว ซึ่งทั้งหมดเป็นประเทศที่รับเอาพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ อันดูจากอินเดีย ต่างก่อเกิดศิลปกรรมรูปครุฑในรูปแบบที่แตกต่างกันไปตาม ความเชื่อหรือนิยมสัญลักษณ์ เฉพาะของประเทศนั้น ๆ และยิ่งขยายทางไปสู่รูปแบบ การสร้างสัตว์ผสมรูปครุฑและตามรูปแบบ (Style) เฉพาะตัวของศิลปินผู้สร้างในศิลปกรรมร่วมสมัยในปัจจุบัน

คำสำคัญ : ครุฑ, อดีตสมัย, เอเชีย

Abstract

Half human half animal art has been around since the old era. It can be traced back to important ancient river valley civilization including Nile Valley (Ancient Egypt), Tigris-Euphrates River (Mesopotamia), Indus Valley (India), Huang Ho and Yangtze River (China), Khong and Salawin River (Myanmar) and Chaopraya River (Thailand). In Thailand, the half human half animal creature, with the head of a bird and the body of a man is referred to as “Garuda”. Garuda is a demigod and can also be regarded as a Himalayan creature (according to the legend of TraiBhumikatha—Sermon on the Three Worlds). Garuda has appeared in many forms of art including

art for building decoration. Religious art conveys different meanings of concept and belief from all over the world. Indus Valley Civilization, especially, is the civilization that has influence on religion as well as art and culture of various areas in East Asia namely Japan, Tibet and Bhutan, and Southeast Asian countries like Indonesia, Vietnam, Cambodia, Myanmar, Thailand and Laos. People of these areas all inherit Buddhism, Brahmanism and Hinduism from India. While practicing the religions, a lot of different forms of Garuda arts have been created in accordance with the unique taste and identity of each area. Now, the pattern of Garuda art differs and depends on the unique style of each contemporary artist.

Keywords: Garuda, ancient civilization, Asia

บทนำ

อารยธรรมของมนุษย์ในอดีตมักเกิดขึ้นในบริเวณลุ่มแม่น้ำสายสำคัญตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์อายุราว 3,000-4,000 ปี มนุษย์ได้ถ่ายทอดความเป็นวัฒนธรรมผ่านการเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัยศิลปะก็เป็นส่วนหนึ่งที่ปรากฏให้เห็นทั้งด้านความงามและนัยยะที่ซ่อนเร้นเพื่อสื่อความหมายบอกกล่าวถึงตำนานที่ปรากฏคือ ภาพสัตว์ผสมข้ามสายพันธุ์เหนือความจริงที่เห็นอยู่ในศิลปะเกือบทุกแขนงโดยเฉพาะงานประติมากรรมที่ใช้ตกแต่งศาสนสถานและอาคารที่มีความหมายแฝงตามคติความเชื่อของประเทศต่าง ๆ การสร้างความเหนือจริงของสัตว์ที่กล่าวถึงคือ ภาพสัตว์ที่เกิดจากสัตว์ผสมสัตว์ และสัตว์ผสมมนุษย์ สัตว์เหล่านี้ปรากฏให้เห็นมาตั้งแต่ศิลปกรรมเก่าแก่สมัยอารยธรรมเมโสโปเตเมีย มาสู่ศิลปะลุ่มแม่น้ำหลายสาย เช่น ศิลปะลุ่มแม่น้ำไนล์ อียิปต์โบราณก็พบสิงโตมีหัวเป็นคน เรียกว่า สฟิงค์ สัตว์อีกชนิดหนึ่งที่ปรากฏซึ่งมีการผสมข้ามสายพันธุ์ที่มีหัวเป็นนก ร่างกายเป็นมนุษย์ผู้ชาย ในสมัยอียิปต์โบราณนี้ อาทิ เทพเจ้าโฮรัส (Horus) เป็นเทพเจ้าแห่งท้องฟ้า มีหัวเป็นนกเหยี่ยว มีลำตัวเป็นมนุษย์ผู้ชายมีดวงตาข้างขวาเป็นดวงอาทิตย์ มีตาข้างซ้ายเป็นพระจันทร์

ส่วนอารยธรรมลุ่มแม่น้ำไทกริสยูเฟรติส ดินแดนเมโสโปเตเมีย ปรากฏเทพอัลซุ (Anzul) ซึ่งเกิดขึ้นในอาณาจักรสุเมเรียน มีหัวเป็นนกอินทรี และมีลำตัวเป็นมนุษย์ เป็นเทพเจ้าแห่งดิน หรือเทพเจ้าแห่งพันธุ์พืชและความคล้ายคลึงกันของสัตว์ผสมมนุษย์ผู้ชาย

กันบกก็พบในศิลปะลุ่มแม่น้ำสินธุ อันถือกันว่าเป็นอู่อารยธรรมของชาวตะวันออกอย่างแท้จริง คือ อารยธรรมอินเดียโบราณ

ครุฑ : ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับที่มา

อารยธรรมอินเดีย ได้ถือกำเนิดในดินแดนที่เรียกว่า อนุทวีป พบสัตว์ผสมข้ามสายพันธุ์ระหว่างมนุษย์ผู้ชายกับนกที่เรียกชื่อว่า ครุฑ เป็นสัตว์กึ่งเทพ มีหัวเป็นนก มีปีกเหมือนนกอินทรี มีลำตัวเป็นมนุษย์ มีหลายรูปแบบ บ้างก็มีขาท่อนล่างเป็นแบบมนุษย์ และครุฑอีกชนิดหนึ่งก็มีขาเป็นแบบนก ใบหน้าสีขาว มีปีกเป็นสีแดง อนุรักษ์แบบนี้ ต่อมาเมื่ออิทธิพลทางศิลปะสู่ประเทศต่าง ๆ ในเอเชียการที่ชาวอินเดียสร้างรูปสัตว์ผสมเป็นรูปครุฑที่มีมานานและยกย่องให้เป็นเจ้าแห่งหมุ่นกทั้งปวง บางแห่งก็มีหน้าตาเป็นมนุษย์ มีปีกเหมือนนก มีขาและเท้าเหมือนมนุษย์ ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึงความคิดของชาวอินเดียที่เน้นรากฐานของการเป็นมนุษย์

พ.ศ. (2527) ธิตา มิตรกุล ได้ศึกษาตีเรื่องครุฑ จากศิลปกรรมแบบเขมรในประเทศไทย ได้แสดงทัศนคติของการเกิดรูปแบบครุฑในศิลปะของช่างชาวอินเดีย ความว่า “ครุฑ น่าจะถูกพัฒนาขึ้นมาจากการผสมผสานความคิดระหว่างรูปแบบของนกแก้วพื้นเมืองของอินเดียบักริฟฟิน ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากเอเชียตะวันตก โดยอธิบายว่า จากรูปสลักนูนที่แสดงลักษณะของนกขนาดใหญ่มีเครื่องประดับบนใบหูและพู่พวงใหญ่นั้นน่าที่จะเป็นรูปแบบที่เป็นเครื่องหมายพื้นเมืองของอินเดียเพราะนกแก้ว เป็นเสมือนการแสดงลักษณะเฉพาะชาติโบราณที่ชัดเจน ส่วนกริฟฟินนั้น เป็นสัตว์ที่แสดงแนวความคิดเกี่ยวกับสัตว์พันทางมีปีกของเอเชียตะวันตกและรูปแบบของปีกก็เป็นรูปแบบหนึ่งที่ทำขึ้นจากศิลปะเอเชียตะวันตกที่เข้ามาสู่อินเดีย เฟอักษัน (Fergusson) นักวิชาการผู้มีชื่อเสียงอีกผู้หนึ่งก็แสดงความคิดเห็นว่าเกือบจะเป็นที่แน่ชัดว่า ครุฑเป็นเทพเจ้าที่มีเศียรเป็นเหยี่ยว (the hawk-headed deity) ของอัสซีเรียจะเห็นได้ว่า วัฒนธรรมจากเอเชียตะวันตกได้แทรกซึมเข้ามาสู่ดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำสินธุ ตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์และอารยธรรมฮารัปปา และมีการติดต่อทางการค้าในยุคก่อนพระเวทและยุคพระเวทตลอดจนถึงช่วงสมัยของชาวเปอร์เซียซึ่งเข้าครอบครองดินแดนแถบตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดียภายใต้อาณาจักรของอาเคเมเนียน ในราว 500-400 ปีก่อนคริสตกาล และในยุคพระเจ้าอโศกแห่งราชวงศ์โมริยะที่เข้ามาปกครองอินเดีย เป็นผลให้เกิดมีสกุลช่างที่รับอิทธิพลจากเปอร์เซียและกรีกผสมผสานกับศิลปะพื้นเมืองเดิม จนกลายเป็นหลักเกณฑ์ที่สำคัญของศิลปะอินเดียยุคแรกใน

300 ปีก่อนคริสตกาล ด้วยเหตุนี้แนวความคิดเกี่ยวกับสัตว์พันทางมีปีกเหล่านั้น จึงมีส่วนแผ่ขยายเข้ามาสู่อินเดียในรูปแบบของพุทธศาสนายุคต้นและถูกใช้ในด้านที่เกี่ยวกับการประดับตกแต่ง ในขณะเดียวกันจินตนาการทางศิลปะก็ได้ดัดแปลงสิ่งที่รับมาใหม่ ให้มีรูปลักษณะเป็นแบบของตนเอง กลายเป็นลักษณะเฉพาะของชาติ และการพัฒนารูปแบบต่าง ๆ เหล่านี้ก็ประสบผลสำเร็จในที่สุด ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้จึงเป็นแนวทางหนึ่งที่พัฒนาความคิดของศิลปะอินเดียให้สร้างตัวตนของครุฑขึ้นซึ่งในเวลาต่อมาศิลปะอินเดียก็ได้พัฒนาครุฑเป็นลักษณะของมนุษย์ที่มีปีกมีงอยปาก สำหรับรูปแบบของเอเชียตะวันออก เช่น จีนก็มีส่วนคล้ายคลึงกัน โดยครุฑ (หรือที่จีนเรียกว่า Thien-kou, the Celestial dog) จะปรากฏขึ้นในลักษณะของมนุษย์ที่มีปีก มีส่วนของเศียรและเท้าเป็นขึ้นส่วนของสัตว์สำหรับชาวญี่ปุ่นได้แสดงรูปครุฑ (ซึ่งเรียกว่า Ten-gus) ในลักษณะที่ค่อนข้างจะเป็นสัตว์ที่เหลือเชื่อมากกว่าแห่งอื่น แสดงเป็น 2 แบบ แบบหนึ่ง เป็นแบบของสัตว์ที่มีลักษณะเหนือกว่าสัตว์ และอีกแบบหนึ่ง มีลักษณะที่เกือบเป็นมนุษย์ (ธิดา มิตรกุล, 2527 : 16-17)

ครุฑ ในมิติของงานศิลปกรรมที่ปรากฏรูปลักษณ์แล้ว ยังมีปรากฏในวรรณกรรมและวรรณคดีของอินเดียทั้งในวรรณคดีสันสกฤต ชื่อที่ใช้เรียกครุฑทั่วไป : ครุพ, สุปณณะ (สุปณณ) ครุพเวนไตย (ครุพเวนเตย) เป็นต้น การที่ครุฑ ปรากฏในวรรณคดีเก่าแก่ที่สุดของชาวอารยัน โดยมีแนวคิดของวรรณคดียุคพระเวทนั้น ถือเป็นอิทธิพลหนึ่งของชาวอารยัน-อินเดียที่ได้รับมาจากชาวอิราเนียน หรือพวกเปอร์เซีย โดยถือว่าครุฑมีค่าความคิดเกี่ยวกับสัญลักษณ์ของดวงอาทิตย์ ในคัมภีร์ฤคเวทนั้นได้แสดงสัญลักษณ์ของดวงอาทิตย์เป็นรูปนก ดวงอาทิตย์ถูกนำไปเปรียบเทียบกับนกแห่งท้องฟ้า เป็นเทพเจ้ามีปีก (The sun bird) โดยใช้ชื่อครุฑมัต

การกำเนิดของครุฑมีหลายแบบ หากถือตามหลักในไตรภูมิ ได้กล่าวไว้ว่าในคติพุทธศาสนาได้จำแนกการกำเนิดครุฑเป็น 4 ประเภท ซึ่งในสี่ประเภทนี้ จัดว่าเป็นกำเนิดของสัตว์เดรัจฉาน คือ

1. ครุฑประเภทอณฺชชะ ครุฑพวกที่มีกำเนิดในฟองไข่
2. ครุฑประเภทขลาพูชะ ครุฑพวกที่มีกำเนิดในครรภ์หรือกำเนิดเกิดแต่สัมภาระแห่งบิดามารดาเป็นตัวแทนตนตั้งแต่ในครรภ์มารดา
3. ครุฑประเภทสังเสทชะ ครุฑพวกที่มีกำเนิดในถ้ำโคลหรือเกิดแต่ใบไม้ใบหญ้าเมื่อแรกเกิดนั้นน้อย ๆ ค่อยใหญ่ขึ้นเป็นลำดับ

4. ครุฑเป็นประเภทโอปปาติกะครุฑพวกที่กำเนิดขึ้นเอง ควรจะใหญ่เท่าใดก็
จะใหญ่หรืออุปาทิจะเท่าใดในขณะเมื่อเกิดขึ้นมา

จากกำเนิดนี้ทำให้ครุฑจัดว่าเป็นสัตว์จำพวกที่มีสองเท้า เป็นพวกนก หรือทวิปาทา
ดังนั้น เมื่อพิจารณาถึงคติความคิดโบราณเกี่ยวกับไตรภูมิ ครุฑจึงเป็นภูมิดิรัจฉานซึ่งจัดว่า
เป็นพวกอบายภูมิ ถึงแม้ว่าจะเป็นจำพวกพิเศษโดยอำนาจบุญพิเศษก็ตาม ก็คงเป็นจำพวก
อบายภูมิเช่นเดียวกัน และมูลเหตุที่เกิดเป็นดิรัจฉานนี้ ในไตรภูมิโลกวินิจจกถาได้กล่าวไว้
ในชั้นหลังว่า ตามที่ปรากฏในพระมหาวีรภาพ ซึ่งเป็นคัมภีร์ภาษาบาลีอักษรขอม นั้นได้แสดง
กรรมแห่งบุคคลที่บังเกิดเป็นดิรัจฉานว่า คนใดบำเพ็ญทานและมักโกรธ มักกระทำการกุศล
ด้วยพิธีฆริมานะอหังการ มนังการ คนเหล่านั้นย่อมไปบังเกิดเป็น ครุฑ

แต่ในคติการกำเนิดครุฑของแนวความคิดพราหมณ์หรือศาสนาฮินดู ครุฑเป็นบุตร
แห่งพระกัศยปมุนี กับนางวินดา ในประเด็นการกำเนิดครุฑ สมบัติ ปลายน้อย ได้กล่าว
ว่า ตามเรื่องเทพนิยายของอินเดีย ครุฑ หรือพญาครุฑเป็นอมมนุษย์พวกหนึ่งที่มีฤทธิ์เสมอ
ด้วยพระผู้เป็นเจ้า เพราะบิดาคือ พระกัศยป มารดาคือนางวินดา นางวินดานี้เป็นธิดาของ
พระทักษะ ก็อาจจะแปลกอยู่ที่พ่อแม่เป็นเทพ แต่เวลามีลูกกลับออกมาเป็นไขฟองแรกนั้น
ออกก่อนกำหนด คือ นางวินดาใจร้อนอยากเห็นหน้าลูกเร็ว ๆ ก็เลยทุบฟองไข่ออกดู ลูก
ที่เกิดมาเลยมีครึ่งตัว ขนาดมีครึ่งตัวก็ยังเก่ง โกรธแม่ที่ทำให้ตนพิการ ก็เลยสาปแช่งนางวินดา
เป็นทาสของนางกัทฐซึ่งเป็นพี่น้องกัน และต้องมาเป็นภรรยาพระกัศยปด้วยกัน เมื่อสาป
แช่งแล้วก็ขึ้นไปเป็นสารภีให้พระอาทิตย์ จึงมีนามว่าอรุณเทพบุตร ส่วนไขฟองที่สองนั้น
นางวินดาไม่กล้าทุบ ปล่อยไว้จนครบกำหนดออกมาเป็นครุฑ เมื่อแรกเกิดนั้นมีแสงสว่าง
รุ่งโรจน์แต่รูปร่างออกจะแปลกคือ ศีรษะ จงอยปาก และปีกเหมือนนก ร่างกายแขนขา
เหมือนมนุษย์ หน้าขาว ปีกแดง ลำตัวเป็นสีทองครุฑลูกพระกัศยปกับนางวินดาตัวนี้แหละ
ที่มีรูปประดิษฐานอยู่ตามหน้าบันโบสถ์วิหาร เพราะต้องเป็นพาหนะของพระนารายณ์
ซึ่งกล่าวกันว่าตามเรื่องแล้วก็ไม่ค่อยจะได้เรียกใช้ แต่ที่มีรูปด้วยกันอย่างที่เราเรียกว่า
พระนารายณ์ทรงครุฑนั้น ก็เหมือนกับถ้ายรูปคู่ไว้ดูเล่นเท่านั้นเอง ทั้งนี้เพราะมีเรื่องว่า
ครุฑกับพระนารายณ์เกิดสู้รบกันขึ้นแต่ทำอะไรกันไม่ได้ จึงจับมือเป็นมิตรกัน โดยมีข้อ
ตกลงกันว่า เวลานั้น พญาครุฑต้องนั่งสูงกว่าพระนารายณ์ แต่เวลาเดินทางพระนารายณ์
ต้องขี่ครุฑ (สมบัติ ปลายน้อย, 2552 : 109-111)

ศิลปกรรมรูปครุฑในเอเชีย

1. ครุฑในศิลปะอินเดีย

ศิลปะลุ่มแม่น้ำสินธุ ภาพครุฑ มนุษย์ผสมนก มีปรากฏให้เห็นตั้งแต่ยุคสมัยที่พระเจ้าอโศกมหาราช พบหลักฐานที่สำคัญคือ การสร้างเสาหินจารึก ทำด้วยทรายบนยอดเสาจะปรากฏประติมากรรมลอยตัวเป็นรูปสัตว์ สร้างขึ้นโดยมีความมุ่งหมายจะใช้เป็นที่จารึกคำสั่งสอนและกฎระเบียบต่าง ๆ และเป็นอนุสาวรีย์ ขณะเดียวกันเป็นเครื่องหมายของพระจักรพรรดิซึ่งมีอายุใกล้เคียงกับเสาที่เมืองเปอร์เซโปลิส ประเทศอิหร่าน สันนิษฐานว่าน่าจะได้รับอิทธิพลรูปแบบเสาศิลปะสมัยราชวงศ์อาเคเมนีคของอิหร่าน เสาสมัยพระเจ้าอโศกเรามักจะพบเป็นรูปสิงห์ที่เป็นศิลปะที่โดดเด่น นอกจากนี้ก็ยังพบเสาที่มีหัวเสาเป็นรูป “ครุฑ” ซึ่งในประเด็นการพบหัวเสารูปครุฑนี้ ธิดา มิตรกุลได้กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์ คติเรื่องครุฑจากศิลปกรรมแบบเขมรในประเทศไทยไว้ว่า

การค้นพบเสาที่มีหัวเสาเป็นรูปครุฑและมีความสำคัญมาก เพราะแสดงความหมายเกี่ยวกับศาสนาพราหมณ์ในยุคแรกเริ่ม ถือได้ว่าเป็นหลักฐานทางโบราณคดีที่เก่าแก่ที่สุดเกี่ยวกับลัทธิการบูชาสุทเว-กฤษณะ เท่าที่มีการค้นพบในขณะนี้ เสาหินนี้พบที่เมืองเบสนคร (Besanagar) ใกล้กับสาญจีในมัยยัมประเทศ (ปัจจุบันคือเมืองภิวสะ) จารึกที่เสาหินนี้เป็นจารึกเรื่องราวของทูตกรีกเฮลิโอดรัส เขียนเป็นอักษรพราหมี (มีอายุในราว 200 ปีก่อนคริสตกาล) บันทึกไว้ว่า ครุฑธวัช (Garuda dhvaja) (หมายถึงธง หรือ เสาหินที่ประกอบเป็นรูปครุฑเป็นสัญลักษณ์ หรือเสาธง หรือคทาที่มีรูปครุฑอยู่ข้างบน) สร้างขึ้นเพื่อเป็นเกียรติแก่เทพสุทเว-กฤษณะ นอกจากนี้ยังเป็นหลักฐานการติดต่อทางการทูตระหว่างอินเดียตอนกลางวันกับกรีกทางตะวันตกเฉียงเหนือด้วยเสานี้อยู่ในช่วงของการพัฒนาจากการหลุดผ่านพุทธศยาไปสู่สาญจี เนื่องจากครุฑหัวเสานี้ได้สูญหายไป การศึกษารูปแบบจึงไม่อาจกระทำได้

ศิลปะอินเดียสมัยที่ 2 คือ ศิลปะคันธารารัฐมูรธา และอมราวดี (ราวพุทธศตวรรษที่ 7 และ 8) รูปครุฑกับนาคเป็นประติมากรรมภาพสลักขนาดใหญ่ในศิลปะแบบคันธาระ ในประเทศอินเดีย ค้นพบที่ Sanghao เป็นภาพสตรียืนอยู่เบื้องหน้านาคขนาดใหญ่ แสดงสีหน้าเจ็บปวด มือของสตรีผู้นี้อยู่ที่ลำตัวของนาคซึ่งนาคขนาดใหญ่กำลังคาบอยู่ ใบหน้าของครุฑค่อนข้างดุ จงอยปากงอแง มีขนาดใหญ่มาก ดวงตากลมโตโปนออกมาและคิ้วหนา ครุฑแสดงลักษณะของสัตว์ปีกขนาดใหญ่ และปรากฏมีมวยผมขนาดใหญ่ด้วย ซึ่งเป็นลักษณะที่ค่อนข้างแปลกออกไป สวมต่างหูทรงกลมขนาดใหญ่ และสวมผ้าโพกศีรษะ

ภาพสลักนี้แสดงให้เห็นรูปแบบของศิลปะคันธาระอย่างชัดเจน โดยเฉพาะเครื่องประดับต่าง ๆ เช่น ผ้าโพกศีรษะ, เครื่องประดับศีรษะ, ต่างหู และลักษณะของปีกที่มีรอยเส้นชัดเจนและมากมาย โดยทั่วไปเครื่องตกแต่งศีรษะนี้เป็นรูปธรรมตามาก ประกอบด้วยรอยปีกไม่มากนักไขว้กันและถูกยึดเอาไว้ด้วยดอกจันสำหรับติดที่หมวกขนาดใหญ่ มีชายผ้าห้อยปรกลงมาจนถึงบริเวณไหล่ ซึ่งไม่พบครุฑที่มีลักษณะของการตกแต่งด้วยผ้าที่มีรอยไขว้พับเป็นขลิบเช่นนี้บ่อยนัก เป็นศิลปะที่อยู่นอกกรอบสุนทรียภาพของอินเดียอย่างแท้จริง (ธิดา มิตรกุล, 2527 : 64)

ภาพที่ 1 ประติมากรรมครุฑ
(ร่างเป็นมนุษย์) ที่มหาวิหารโกปุมุรีศิลปะ
อินเดียใต้ สมัยปัจจุบัน
ที่มา : สัญญา วงศ์อร่าม, 2551: 18.

ภาพที่ 2 พระวิฆณุ และ พระแม่ลักษมี
เสด็จไปทุกหนแห่งด้วย “พญาครุฑ”
สัตว์เทพผู้เป็นสหายและพาหนะแห่งพระองค์
ที่มา : RACHEL STORM , 2003 : 37.

นอกจากนี้ ศิลปะรูปครุฑยังพบที่ประดับตกแต่งศาสนสถาน พบในรัฐวิหารประเทศอินเดีย เป็นประติมากรรมสลักนูนสูง สลักด้วยหินชิสต์ สีเทา ซึ่งพบในพุทธศตวรรษที่ 11 โดยสกุลช่างศิลปะแบบคุปตะ ส่วนภาพสลักที่แสดงคติเรื่องราวของครุฑที่ค้นพบตรงตามปรากฏในมหาภารตะที่ถ้ำพาทามิ (Bathami) เป็นถ้ำหมายเลข 3 ซึ่งเป็นศาสนสถานสมัยหลังคุปตะ อยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 11-12 แสดงเรื่องราวสลักบนผนังได้ขยายคา เป็น

แนวยาว เป็นรูปของพระวิฆณุทรงครุฑพุ่งเข้าต่อสู้กับเทพเจ้าองค์หนึ่งที่ประทับยืนอยู่บนราชรถ พระวิฆณุอยู่ในท่าที่กำลังแผลงศร พระบาททั้งสองวางอยู่บนไหล่ครุฑและครุฑใช้มือทั้งสองของตนจับยึดพระบาทของพระวิฆณุไว้ ส่วนบนแนวที่ 2 นี้พระวิฆณุยังคงประทับอยู่บนครุฑในลักษณะท่านั่งห้อยพระขงฆ์ลงมาทั้งสองข้าง มี 4 กร ส่วนภาพทางขวามือเป็นการต่อสู้กันระหว่างพระอินทร์กับพระวิฆณุ ภาพการต่อสู้แสดงต่อเนื่องลงมาในแนวที่ 3 ด้วย สำหรับแนวที่ 4 และ 5 เป็นตอนที่เกี่ยวกับการขโมยหม้อน้ำอมฤต และเป็นตอนที่เกี่ยวข้องกับราหูและพระศิวะดังที่ปรากฏเรื่องราวในมหาภารตนั้นเอง ลักษณะท่าทางของครุฑ คล้ายคลึงกับรูปแบบโดยทั่วไป ในสมัยที่ผ่านมา คือ อยู่ในท่าบิน ซึ่งท่านี้น่าจะเป็นท่านิยามมากท่านหนึ่ง คือ งอเข่าทั้งสองข้างปลายขาข้างหนึ่งยกขึ้นสูงขึ้นไปทางเบื้องล่าง ส่วนขาข้างหนึ่งงอขนานไปกับพื้นราบ ลักษณะท่าทางแบบนี้ปรากฏในงานจิตรกรรมและประติมากรรมที่ประดับตามศาสนสถานหลายแห่ง ทั้งที่เป็นเทวาลัยศรีรังคนาสวามี (Sri Ranganathaswamy Temple) ครุฑมณฑป เมืองตัญจาวร์ (Thanjavur) อินเดียใต้

2. ครุฑในศิลปะกัมพูชา(ขอม)

ภายใต้ศิลปะลุ่มแม่น้ำโขงและสาละวินที่ไหลผ่านหลายประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตั้งแต่จีน พม่า ไทย ลาว กัมพูชา และเวียดนาม พบสัตว์หิมพานต์และสัตว์ผสมหลากหลายชนิด ทั้งครุฑ นาค ราชสีห์ นกหัสติลิงค์ กิณรี กิณรี และอีกหลายเผ่าพันธุ์ที่เป็นสัตว์ผสมข้ามสายพันธุ์ แต่สำหรับครุฑในศิลปะขอม ที่ปรากฏชัดเจน คือ พบในสมัยศิลปะแบบสมโบร์ไพรกุก (ราวพุทธศตวรรษที่ 12-13) ซึ่งมีลักษณะคล้ายครุฑสมัยหลังคูปตะของอินเดียที่ถ้ำอชันดา และแอลโรล่า ลักษณะที่ปรากฏเป็นตัวครุฑที่มีใบหน้าคล้ายมนุษย์ มีผมเป็นขมวด สวมใส่ต่างหู ร่างกายเป็นมนุษย์ในมียุดนาคไว้ข้างละตัว และอีกหลักฐานหนึ่งที่พบเป็นศิลปกรรมรูปครุฑที่ปรากฏบนทับหลัง และภาพสลักหินูนสูงที่ปราสาทสมโบร์ ซึ่งเป็นศาสนสถานครุฑที่ปรากฏอยู่ 3 ตำแหน่ง คือ ตรงกลางของทับหลังและปลายสุดของแต่ละด้านของทับหลังในมียุดนาคไว้ ครุฑมีผมหนาเป็นลอน จมูกยาวมาก สวมใส่ต่างหูเช่นกัน มีหางแบนแบบใบไม้ หรือพัฒนามาจากใบไม้ นอกจากนี้ ศิลปะรูปครุฑในศิลปะขอมยังปรากฏในศิลปะแบบไพรกเมง, กำแพงพระและศิลปะแบบกุเลน ซึ่งก็มีรูปแบบคล้ายคลึงกันกับศิลปะแบบสมโบร์ไพรกุก นอกจากพบภาพครุฑยุดนาคแล้ว อีกรูปแบบหนึ่งซึ่งปรากฏและนิยมสร้างในศิลปะแบบโค เจจะเป็นรูปครุฑแบกจะคู่กันกับพระวิฆณุ หรือพระนารายณ์ในท่าแบกในมียุดคังมีพญานาคเช่นกันกับศิลปะสมัยอื่นของศิลปะขอม ซึ่งพระวิฆณุจะประทับนั่งในท่าห้อยพระขงฆ์ลงมาข้างเดียว ปรากฏที่ปราสาท

พระโค และปราสาททบิลปุระ (ศิลปะราวพุทธศตวรรษที่ 14-15) ส่วนครุฑศิลปะบาแค็ง จะมีท่าทางเคลื่อนไหวมองดูคล้ายศิลปะแบบพระโคแต่ท่าทางแสดงการเดินส่วนใหญ่จะเป็นภาพพระวิฆณุทรงครุฑ ตัวครุฑอยู่ในท่าเดินที่แบกร่างพระวิฆณุไว้ สวมกระบังหน้า และมงกุฎยอดแหลม แต่ไม่สวมสร้อยคอ มีเขี้ยวและขนนก ส่วนองค์พระวิฆณุอยู่ในท่ามหาราชาลีลา ส่วนครุฑในสมัยหลัง ๆ ทั้งแบบบันทายสรี (พุทธศตวรรษที่ 16) มักเลียนแบบครุฑจากรูปแบบเก่า มีลักษณะคล้ายศิลปะแบบบาแค็ง อาจมีการเปลี่ยนแปลงของเครื่องประดับ อาภรณ์ที่แตกต่างกันออกไปส่วนศิลปะแบบปาปวนมีการค้นพบครุฑขนาดเล็กที่ใช้ตกแต่งยอดหลังคาโบราณสถาน เช่น ครุฑสร้างเป็นบราลี เป็นครุฑตัวเล็กไม่มีเขี้ยว นอกจากนี้ยังพบกระเบื้องมุงหลังคาเป็นรูปครุฑและนาคนขนาดเล็ก และรูปแบบครุฑในสมัยนครวัดมีความน่าสนใจมาก นอกจากแสดงท่ายกเขี้ยวขึ้นทั้งสองข้างที่ปลายหน้าบันที่ปราสาทธรรมามานท์แล้ว ที่ปราสาทนครวัดมีแนวของครุฑแบกที่เป็นภาพสลักนูนต่ำ เป็นเส้นแบ่งระหว่างภาพของสวรรค์และภาพของนรกบนภาพสลักที่ผนังซึ่งครุฑเหล่านี้แสดงท่าของการก้าวเดินและยกเขี้ยวขึ้นทั้งสองข้างเพื่อแสดงการแบกรับไว้ ทำให้มองเห็นถึงการแสดงแนวความคิดเกี่ยวกับว่า ครุฑเป็นสัญลักษณ์ที่ข่างนำมาใช้แสดงนัยยะถึงสวรรค์ ซึ่งภาพนี้แสดงความหมายชัดเจนมาก ต่อมาในสมัยบาเยนศิลปกรรมรูปครุฑได้พัฒนาจากการสลักหินมาเป็นการหล่อสำริด เพื่อเป็นเครื่องใช้ภาชนะคันฉ่อง ตะเกียง และส่วนที่เป็นยานพาหนะหรือพระที่นั่งของพระมหากษัตริย์

ภาพที่ 3 พระวิฆณุทรงครุฑภายในปราสาทกระวานประเทศกัมพูชา
ที่มา : เชษฐดิ้งสัญชลี (2559)

3. ครุฑในศิลปอินโดนีเซีย (ชาว)

อินโดนีเซียเป็นประเทศที่รับเอาอิทธิพลเรื่องครุฑมาอินเดีย ผ่านความเชื่อของผู้นับถือศาสนาฮินดูที่เผยแพร่มาถึงหมู่เกาะชวา แม้ประเทศอินโดนีเซียจะมีศาสนาอิสลามเป็นศาสนาประจำชาติก็ตาม แต่อิทธิพลของฮินดูและพุทธศาสนายังคงอยู่ในพื้นที่อาณาจักรทางภาคกลางและภาคตะวันออกโดยแผ่ไปถึงเกาะบาหลี ที่มีวัฒนธรรมแบบฮินดูอยู่มาก มหาเทพยเรื่องสำคัญที่ยังมีอิทธิพลมาก คือ มหาภารตะและ รามายณะ ชาวอินโดนีเซียเคารพศรัทธาในพระนารายณ์ และนับถือพญาครุฑในฐานะสัตว์พาหนะผู้มากด้วยฤทธิ์ ซึ่งชาวอินโดนีเซียเรียกว่า “การูด้า” (Garuda) มาจากภาษาสันสกฤต คือ กะรุตะส่วนบาลีอ่านว่ากะระละ ความเชื่อเรื่องครุฑของอินโดนีเซียมีอิทธิพลจากศาสนาฮินดูในประเด็นนี้ สัญญา วงศ์อร่ามได้ให้ข้อคิดเห็นความว่าศิลปะฮินดูที่แพร่หลายในหมู่เกาะชวาหรืออินโดนีเซียในปัจจุบัน จะปรากฏอยู่ใน วรรณกรรมมหาภารตะยุทธและ มหาเทพยรามายณะหรือ “รามเกียรติ์” ทำให้บังเกิดเป็นความศรัทธาใน พระวิษณุ (หรือพระนารายณ์ตามความเชื่อแบบไทย) ด้วยเหตุนี้เองที่ทำให้ชาวชวาในอดีตเกิดความเคารพในสัตว์ที่เป็นพาหนะขององค์พระวิษณุซึ่งก็คือ “ครุฑ”

ลักษณะของ “ครุฑ” หรือ “การูด้า” ในแบบอย่างศิลปะชวา มาจากคติความเชื่อตามแบบศาสนาฮินดู มีบันทึกจารึกไว้ว่า ครุฑเป็นราชาแห่งปักษี ผู้ปกครองน่านฟ้าอากาศ รูปร่างของครุฑตามแบบชวาจะมีลักษณะกึ่งมนุษย์กึ่งปักษี มีใบหน้าที่ดุร้าย ดวงตาโปนโต นัยน์ตาสีแดง มีปากขนาดใหญ่ที่ยาวยื่นและเต็มไปด้วยเขี้ยวที่แหลมคม บนแผ่นหลังมีปีกขนาดใหญ่แผ่สยายกว้างมหึมา ท่วงท่าของครุฑ ตามแบบศิลปะชวาจึงแลดูดุดันและขึงขัง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การสร้างงานประติมากรรมหรืองานแกะสลักรูปพระวิษณุประทับบนหลังการูด้า (นารายณ์ทรงครุฑ) องค์พระวิษณุจะประทับนั่งคล่อมบนลำคอครุฑ ซึ่งแตกต่างไปจากแบบประเพณีนิยมของไทยที่พระวิษณุหรือพระนารายณ์จะประทับยืนบนหลังครุฑ เรียกกันว่า “นารายณ์ทรงสุบรรณ” ครุฑจะปรากฏอยู่ในเทวสถานต่าง ๆ ที่สร้างขึ้นตามคติแบบฮินดู ที่มีชื่อเสียงที่สุดก็คือ ประติมากรรมรูปพระวิษณุประทับบนหลังการูด้า (นารายณ์ทรงครุฑ) ที่สระน้ำศักดิ์สิทธิ์เบลาคัน (Belahan) บนภูเขาเปหนังกูห์ (Penanggungan) มีอายุเก่าแก่กว่าพันปี (สัญญา วงศ์อร่าม, 2558 : 24-25)

ภาพที่ 4 นารายณ์ทรงครุฑจิตรกรรมอินโดนีเซีย
ที่มา : YAYASAN SENI RUDANA, 2011 :48.

ในประเทศอินโดนีเซียมีเกาะบาหลี่ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นเกาะแห่งครุฑ เพราะจะปรากฏรูปครุฑอยู่มากมายตาม ศาสนสถานและสถาปัตยกรรมต่าง ๆ ทั้งเกาะบาหลี่ และที่แตกต่างไปจากแห่งอื่นๆ ก็คือ ครุฑในบาหลี่มักมีแกะสลักประดับไว้บนหัวเสารองรับหลังคา รวมทั้งประดับไว้บนชื่อกานภายในเทวสถาน เพราะมีความเชื่อกันว่า ครุฑจะคอยพิทักษ์ปกป้องสถานนั้นๆ ให้ปลอดภัยจากภัยอันตราย ได้มีการสร้างอุทยานมันดาลา การูด้า วิษณุ เคนกานา (Mandala Garuda WisnuKencana) หรือ เรียกกันทั่วไปว่า “การูด้า วิษณุ เคนกานา (Garuda WisnuKencana) หรือ GWK ที่บริเวณอ่าวบูกิตทางตอนใต้ของเกาะบาหลี่ มีการสร้างประติมากรรมรูปพระวิษณุครึ่งตัวขนาดใหญ่ มีความกว้าง 23 เมตร และบริเวณด้านข้างไม่ไกลนักก็มีการสร้างประติมากรรมรูปครุฑส่วนศีรษะถึงบริเวณอก มีความสูงถึง 15 เมตร

ภาพที่ 5 ประติมากรรมครุฑ (การูด้า
ที่อุทยาน”การูด้าวิษณุ เคน
กานา” เกาะบาหลี่
ที่มา : สัญญา วงศ์อร่าม (2551: 25)

4. ครุฑในศิลปะจีน

ครุฑในประเทศจีนเป็นสัตว์ที่อยู่ในพุทธศาสนานิกายมหายาน ส่วนตำนานเรื่องครุฑมหายานจีนนิกายนั้นปรากฏพบบันทึกที่กล่าวถึงครุฑว่าเป็นหนึ่งในแปดมังกรฟ้าชื่อ “เจียโหลวหลอ” (จินชื่อเหนี่ยว) ซึ่งอยู่ในสมัยราชวงศ์สุย ประมาณ 1,800 ปีก่อนคริสตกาลจะกล่าวถึงเทพหรือเซียนในบทบาทของผู้ปกป้องคุ้มครองพระพุทธรูปศาสนาเช่นเดียวกับแนวคิดของชาวญี่ปุ่นที่นับถือพุทธนิกายมหายานแต่แตกต่างกันเรื่องของการเรียกชื่อและรูปร่างหน้าตาและรูปแบบของการแต่งกาย แต่ก็มีส่วนคล้ายคลึงกัน คือ ในประเทศจีนมีศิลปกรรมรูปครุฑที่ปรากฏให้เห็นจะประดิษฐ์ตั้งอยู่ในศาลเจ้า ตามความเชื่อของชนพื้นบ้านแบบจีนซึ่งคล้ายกันในประเทศญี่ปุ่น

ในประเด็นความเชื่อเรื่องครุฑของจีน สัญญา วงศ์ร่วมได้เสนอความคิดว่าในพระคัมภีร์ได้กล่าวไว้ว่า “ครุฑ” หรือที่ชาวจีนเรียกกันว่า “เจียโหลวหลอ” (Jia Lou Luo) หรือมีอีกชื่อหนึ่งว่า “จินชื่อเหนี่ยว” (Jin Chi Niao) ซึ่งแปลว่า พญานกร่างสีทองแดงเป็นหนึ่งในอมนุษย์ทั้งแปด ที่เรียกกันว่า “เทียนหลงปาปู้” บางครั้งเรียกกันว่า “ปาปู้จิ้ง” หมายถึง มังกรฟ้าแปดประเภท(แปดเทพอสูรมังกรฟ้า) อันประกอบไปด้วยเทียนจิ้ง (ฟ้า), หลงจิ้ง (มังกร), เย่ชา (ยักษ์), เฉียนตำผอ (คนธรรพ์), อาชีวหลอ (อสูร), เจียโหลวหลอ (ครุฑ), จินนำหลอ (กินนร) และหม่อฮูลอเจีย (มิโหราค) ส่วนที่เรียกกันว่า “มังกรแปดประเภท” นั้นเป็นเพราะว่า ในอมนุษย์ทั้งแปดนั้นถือว่าเทียนจิ้ง (ฟ้า) กับ หลงจิ้ง (มังกร) สำคัญที่สุด ดังนั้นเมื่อยามใดมีการเรียกขานถึงอมนุษย์ทั้งแปดก็จะนิยมเรียกสั้นๆว่า “มังกรฟ้า (เทียนหลง)” ซึ่งตามตำนานฝ่ายจีนได้กล่าวไว้ว่าเทพอสูรทั้งแปดคล้ายมนุษย์แต่มีใช้อมนุษย์ทั้งแปดต่างวาดหวังจะบรรลุในมรรคผล ดังนั้นเมื่อยามใดที่พระภิกษุประกอบพิธีกรรมสวดมนต์ภาวนาต่อองค์พระโพธิสัตว์ เมื่อยามนั้นเทพอสูรทั้งแปดก็จะมาร่วมสวดรับฟังสวดมนต์ภาวนานั้นด้วย

ตำนานเกี่ยวกับครุฑในประเทศจีนนั้น มีอยู่ด้วยกันสองนิกาย หนึ่งนั้นมหายานจีนนิกายที่แพร่หลายอยู่ในประเทศจีนสองนั้น คือ มนตรยานหรือตันตระวัชรยานที่แพร่หลายอยู่ในภาคเหนือของจีนและทิเบต

ในคติความเชื่อพุทธศาสนา มหายานจีนนิกายบันทึกว่า “ครุฑ” หรือ “เจียโหลวหลอ (จินชื่อเหนี่ยว)” เป็นหนึ่งใน “มังกรฟ้าแปดประเภท” ที่บำเพ็ญเพียรเพื่อหวังบรรลุมรรคผลในพุทธภูมิ ร่างกายของครุฑแบบจีนนั้นจะมีกายสีทองเบื้องบนศีรษะประดับมงกุฎมุกวิเศษ ร่างกายส่วนบนเป็นดังมนุษย์ทั่วไป แต่ส่วนศีรษะส่วนร่างกาย

เบื้องล่างมีลักษณะต้งนกก มีปีกอันกว้างใหญ่ถึง 336 หมื่นลิ้ว และบนตัวปีกมีสีสันเพริศแพรว
ถึงห้าสี ยามใดที่ปีกทั้งสองแผ่กางออกก็จะบดบังแสงพระอาทิตย์ให้ดับมืดลงทันใด
(สัญญา วงศ์อร่าม, 2551 : 28-29)

ภาพที่ 6 รูปสักการะเทพเจ้าสายฟ้า (เหลยเสิน)
ในศาลเจ้า ตามความเชื่อพื้นบ้านแบบจีน
ที่มา : สัญญา วงศ์อร่าม (2551 : 28)

นอกจากนี้ เรื่องครุฑหรือ เจียโหลวหลอมที่ชาวจีนนิยมเรียกชื่อนี้ตามคติ
จีนเชื่อว่าครุฑอาศัยอยู่บนสวรรค์มีพลังกำลัง มีอิทธิฤทธิ์มาก แต่ยังต้องอยู่ในการปกครอง
ของราชาแห่งครุฑ มีชื่อว่า เวยเต๋อด้าเซินต้าหม่าน ทั้งนี้มีอีกความเชื่อหนึ่งว่า ครุฑกับนาค
เป็นศัตรูกันในตำนานจีนโบราณ เขียนไว้ว่าราชาแห่งครุฑจะจับกินราชามังกร ซึ่งหมายความว่า
ถึงนาคนั้นเอง ด้วยมังกรหรือนาคมีพิษอยู่ในตัวเมื่อครุฑกินเข้าไปในร่างกายครุฑก็เต็มไปด้วย
พิษร้าย เมื่อคราวที่ครุฑจะต้องสิ้นชีพจะต้องบินขึ้นท้องฟ้าเจ็ดครั้งแล้วร่วงหล่นลงมา
ที่ยอดเขาจินกั๋งหลุนซานหรือเรียกว่า ภูเขาธรรมจักรทอง ซึ่ง ณ ภูเขานั้นจะเป็นที่เต็มไปด้วย
พิษร้ายของครุฑที่คายไว้ก่อนสิ้นชีพอันเป็นตำนานที่ชาวจีนเล่าสืบทอดกันมา

ภาพที่ 7 ประติมากรรมรูปครุฑ
บนยอดเจดีย์วัดเงินเจีย
ซึ่งลักษณะศิลปะแบบจีน
ผสมทิเบต มีส่วนศีรษะ
เป็นนกและร่างเป็นมนุษย์
ที่มา : สัญญา วงศ์อร่าม (2551 : 29)

5. ครุฑในศิลปะญี่ปุ่น

ประเทศญี่ปุ่นได้รับความเชื่อเรื่องครุฑมาจากประเทศจีน ผ่านทางพุทธศาสนา นิกายมหายาน จากตำนานแปดเทพอสูรผู้ธรมบาลปกป้องรักษาพระพุทธศาสนาให้คงอยู่ มีการสร้างเทพอสูรทั้งแปดเป็นรูปเคารพบูชา เพื่อทำหน้าที่เสมือนผู้คอยดูแลสถานที่ ศักดิ์สิทธิ์นั้นๆ ชาวญี่ปุ่นเรียกครุฑว่าคารุระ และอีกชื่อหนึ่งเรียกว่า คานอน (Kanon)

ลักษณะของครุฑในศิลปะญี่ปุ่น

ภาพครุฑในเครื่องแต่งกายชุดทหารคล้ายแม่ทัพสมัยราชวงศ์ถังของจีน ลักษณะใบหน้านมนุษย์ แต่มีจมูกซ้อนกันกับจงอยปากแบบนก งานศิลปะรูปครุฑมักจะสร้างขึ้นจากการสลักไม้เป็นส่วนใหญ่ เช่นประติมากรรมไม้ภาพครุฑที่วัดโคฟูกุ เมืองนาระและครุฑที่วัดซันจู ชันเกรโดะ เมืองเกียวโตที่มีความเก่าแก่มาตามประวัติศาสตร์ศิลปะญี่ปุ่น นอกจากนี้ครุฑยังอยู่ในสัตว์เทพที่เป็นผู้คุ้มครอง ซึ่งชาวพุทธในญี่ปุ่นได้รับเอาความเชื่อทางฮินดูหรือคตินิยมเรื่องเทพเข้ามา โดยมีกลุ่มเทพเจ้าผู้คุ้มครองอยู่ด้วยกัน 8 กลุ่ม ซึ่งสัตว์แต่ละตัวปรากฏอยู่ในป่าหิมพานต์ของไทย สันนิษฐานว่าคงมีความคิด ความเชื่อที่มีความสัมพันธ์จากตำราหรือคัมภีร์เดียวกัน ดังที่ผาสุชินทราวุธ ได้กล่าวถึง ผู้คุ้มครองที่ 8 กลุ่มดังนี้

1. เทพผู้รักษาศิลา ญี่ปุ่นเรียกว่า เตน (Tan)
2. นาค ญี่ปุ่นเรียกว่า เรียงโอะ (Ryuo)
3. ยักษ์ ญี่ปุ่นเรียกว่า ยะชะ (Yasha)
4. คนพรพ ญี่ปุ่นเรียกว่า เคนทตสึปะ (Kendatsuba)
5. อสูร ญี่ปุ่นเรียกว่า อชูระ (Ashura)
6. ครุฑ ญี่ปุ่นเรียกว่า คารุระ (Karura)
7. มโหรีต (งูใหญ่) ญี่ปุ่นเรียกว่า มาโกระกะ (Magoraka)
8. กิณนร ญี่ปุ่นเรียกว่า คิมนะระ (Kimnaia)

ซึ่งหนึ่งในเทพทั้งแปดก็มีครุฑรวมอยู่ด้วย (ผาสุชินทราวุธ, 2543 : 220)

ภาพที่ 8 ครุระ (Karura) ในท่วงท่า
บรรเลงเพลงขลุ่ย

ที่มา : สัญญา วงศ์อร่าม (2551 : 30)

ในประเด็นหลักคิดเรื่องเทพผู้คุ้มครองทั้งแปดจะคอยปกป้องรักษาพระพุทธศาสนาหรือเรียกว่าผู้อภิบาลธรรมบาลพระพุทธศาสนามักจะปรากฏเป็นรูปเคารพ และอีกความเชื่อเรื่องหนึ่งทีกล่าวถึงพระโพธิสัตว์ กวนอิมหรือญี่ปุ่นเรียก “กัณนอน (Kannon)” ในปางปราบมารแผ่พระหัตถ์ 1,000 กร ญี่ปุ่นเชื่อว่าในพระกรทั้งหนึ่งพันนั้น คารุระ (ครุฑ) เป็นหนึ่งในนั้นด้วย ซึ่งความคิดนี้ก็ไปพ้องหรือตรงกันกับจีนที่เชื่อว่าครุฑเป็นร่างจำแลงปางหนึ่งของพระโพธิสัตว์กวนอิม (สัญญา วงศ์อร่าม, 2551 : 29)

จากความคิดของทั้งชาวญี่ปุ่นและชาวจีนมักจะมี ความคล้ายคลึงในทางความเชื่อ ทั้งนี้ก็เป็นเพราะจีนรับเอาพุทธศาสนา ลัทธิเต๋าแล้วส่งต่อหลักคำสอนและศิลปวัฒนธรรม ความเชื่อต่าง ๆ โดยเฉพาะเรื่องเทพผู้คุ้มครองและอภิบาลพุทธศาสนา ส่งต่อไปถึงญี่ปุ่น

6. ครุฑในศิลปะเวียดนาม

ครุฑเป็นอีกสัตว์หิมพานต์หรือสัตว์สายผสมข้ามสายพันธุ์ที่เป็นนกผสมกับมนุษย์ ปรากฏในศิลปะจามหรือเวียดนามมานานแต่ละยุคสมัยก็มีความแตกต่างกันในแต่ละยุคเพราะการรับอิทธิพลทางด้านศิลปะจากหลายเชื้อชาติทั้งอิทธิพลจากจีนและกัมพูชา ที่ปรากฏให้เห็นส่วนใหญ่จะรับเทคนิคเชิงช่างของการแกะสลักหินทรายจากอิทธิพลขอม (กัมพูชา) อาทิ ครุฑยุคนาคนาสัมัยบิญดัญ ในพิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์เวียดนาม พระเจ้าเมืองฮานอย (Vietnam History Museum Hanoi) เป็นรูปครุฑที่มีลักษณะสำคัญคือขยายพาด้านหน้า เป็นรูปสามเหลี่ยม ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของศิลปะขอมและอีกจุดหนึ่งคือมีลายกระจังอยู่ระหว่างคิ้ว (บังระหว่างคิ้ว) บนหน้าผากของครุฑและมีหางหรือตุ้มหูคล้ายคลึงกันกับศิลปะขอมแต่ที่มีลายต่างกันออกมาและคือการกำหนดท่ายืนของครุฑในศิลปะจาม จะมีท่าทางแบบโพธิสัตว์คือยืนแบบตรีภังค์เช่น ครุฑที่เป็นประติมากรรมลอย

องค์ในทำยืนหันข้าง ในปากคาบนาค เท้าเหยียบนาคด้วยการพักขาอีกข้างหนึ่งซึ่งต่างไปจากทำยืนในศิลปะขอมดังที่ปรากฏในศิลปะขอมรูปครุฑและสิงห์ ในสมัยมิเชนคะ และปัญญาในศิลปะจามหรือเวียดนามอย่างเห็นได้ชัดเจน

ภาพที่ 9 ครุฑยุคนาคในพิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์เวียดนาม
ประจำเมืองฮานอย
ที่มา : อชิรัชญ์ ไชยพจน์พานิช (2559)

7. ครุฑในศิลปะทิเบต ,ภูฏานและประเทศแถบเทือกเขาหิมาลัย

อาณาจักรโบราณแถบเทือกเขาหิมาลัยต่อเนื่องจากอินเดียถึง ทิเบต ภูฏาน เนปาล ต่างได้รับอิทธิพลทางพุทธศาสนาและศิลปะวัฒนธรรม พุทธศาสนาที่ชาวดินแดนหิมาลัยนับถือจะเป็นพุทธศาสนาหายานแบบวัชรยาน (Vajrayana) เป็นการผสมผสานอินดากับพุทธเข้าด้วยกันจึงมีความเชื่อเรื่องเทพเจ้าปนาอยู่ด้วย ชาวทิเบต เรียกครุฑสัตว์เทพที่เป็นนกผสมมนุษย์ว่า “คยุง” (Kayung) ในฐานะสัตว์ทเวะ ผู้มีอิทธิฤทธิ์เป็นพาหนะของพระวิษณุ ซึ่งได้ความเชื่อนี้มาจากอินเดีย ส่วนทิเบตเรียกครุฑว่า “ซุง” (Chung) ซึ่งความเชื่อคติการสร้างศิลปกรรมรูปครุฑทั้ง2เชื้อชาติจะมีความคล้ายและต่างกันดังนี้

ความเชื่อของชาวทิเบตเกี่ยวกับครุฑ

ในทิเบตมีบันทึกกล่าวถึงครุฑว่าเป็นภูฏานกมีลำตัวร่างกายเป็นมนุษย์มีหัวและช่วงหางเป็นนก มีปีกกว้างใหญ่ มีดวงตาเป็นเปลวไฟ มีเขabenหัว มักปรากฏเป็นรูปครุฑฉีกกตกินงูหรือนาค ซึ่งชาวทิเบตเรียกว่ากลู (Klu) ซึ่งถูกครุฑจับหัวและหางโดยจะมีปากคาบอยู่กลางลำตัวของนาค

ครุฑ (คยุง) ตามคติแบบทิเบต มีอยู่ 5 ประเภท โดยการแบ่งครุฑทั้งห้านี้เป็นสัญลักษณ์ของธาตุทั้งห้า จำแนกออกเป็นสี่ต่างๆตามความเชื่อเรื่องธาตุในธรรมชาติ

อันได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลมและธาตุแห่งจักรวาล ดังนี้
ครุฑสีเหลือง เป็นสัญลักษณ์ของดินหรือโลก
ครุฑสีขาว เป็นสัญลักษณ์ของน้ำ
ครุฑสีแดง เป็นสัญลักษณ์ของไฟ
ครุฑสีดำ เป็นสัญลักษณ์ของอากาศหรือลม

ครุฑสีน้ำเงินหรือครุฑหลากสี เป็นสัญลักษณ์ของจักรวาล ครุฑหลากสี
จะประกอบจากสีเหลืองตั้งแต่ส่วนเท้าถึงเอวแทนธาตุดิน สีขาวจากเอวถึงหน้าอกแทนธาตุน้ำ
สีแดงจากกลางหน้าอกถึงลำคอแทนธาตุไฟ สีดำจากลำคอจนถึงหน้าผากแทนธาตุลม
และส่วนหน้าผากถึงปลายมงกุฎจะเป็นสีน้ำเงินหรือสีเขียวแทนจักรวาล

ภาพที่ 10 ภาพลายเส้นครุฑตามแบบอย่างที่พบเห็น
กันทั่วไปในศิลปะทิเบต

ที่มา : สัญญา วงศ์อร่าม (2551: 26)

ความเชื่อชาวภูฏาน เกี่ยวกับครุฑ

พุทธศาสนาหายานได้ส่งอิทธิพลจากอินเดียตอนใต้สู่ทั้งประเทศทิเบตและ
ภูฏานรวมถึงประเทศต่างๆแถบเทือกเขาหิมาลัยอย่างประเทศเนปาลก็ปรากฏศิลปกรรม
รูปครุฑซึ่งในภาษาภูฏานเรียกว่า “ซุง” โดยมีตำนานเกี่ยวกับนักบวชที่ถือว่าเป็นพระอรหันต์
จากอินเดียชื่อ กูรู รินโปเช หรือ ครู ปัทมสภาวะ ได้แสดงฤทธิ์ด้วยการขี่เสือบินมาจากอินเดีย
สู่ประเทศภูฏานเพื่อการบำเพ็ญเพียรภาวนา ณ บริเวณหน้าผาใหญ่ที่เขาตักซัง ปัจจุบัน
เรียกว่า ภูเขาพยัคฆ์ และได้เผยแพร่คำสอนพุทธศาสนาให้ชาวภูฏาน จนทำให้พุทธศาสนา

กลายเป็นศาสนาประจำชาติของภูฏานมาจนปัจจุบันในขณะที่เรื่องความเชื่อเกี่ยวกับครุฑนั้น จะเกี่ยวข้องกับท่านกูรูรินโปเชโดยตรง เพราะชาวภูฏานเลื่อมใสศรัทธาในบารมีและอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ของกูรู รินโปเชว่าทรงมีอิทธิฤทธิ์ในการกำราบมารและสามารถจำแลงกลายเป็นครุฑได้ ด้วยเหตุนี้ จึงเชื่อกันว่า “ครุฑ” เป็นการรำลึกถึงร่างนิมิตอวตารของกูรู รินโปเชดังกล่าว ดังนั้นรูปของครุฑจึงมักถูกนำมาใช้ในงานศิลปะหัตถกรรมแบบภูฏาน เช่น ลายประดับบนธงมนตราและภาพจิตรกรรมทั้งกา รวมทั้งใช้เป็นภาพลวดลายประดับบนเสาหรืออาคารสถาปัตยกรรมทั่วไปในภูฏานโดยเฉพาะ

เราจะเห็นประติมากรรมหรือรูปครุฑ ประดับไว้ที่มุมขอบอาคารใช้เป็นส่วนตกแต่งสถาปัตยกรรมที่เป็นพุทธสถานมหายานและปรากฏตามส่วนต่างๆของอาคาร เพื่อเป็นสิ่งคุ้มครอง อภิบาลศาสนาคลายกับความคิดเรื่องครุฑในประเทศจีนและญี่ปุ่น

ภาพที่ 11 ประติมากรรมรูป ชูง (ครุฑ) ประดับไว้ที่มุมของอาคารสถาปัตยกรรมแบบภูฏาน
ที่มา : สันญา วงศ์อร่าม (2551 : 27)

8. ครุฑในศิลปะพม่า (ศิลปะลุ่มแม่น้ำโขง-สาละวิน)

พม่ารับอิทธิพลทางพุทธศาสนาจากอินเดียผ่านลังกา ซึ่งเป็น พุทธศาสนาแบบหินยานหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า พุทธเถรวาท ศิลปกรรมรูปครุฑปรากฏให้เห็นทั้งในงานจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม ซึ่งรูปครุฑจะปรากฏในจิตรกรรมเขียนสีในสมัยพุกามเป็นส่วนใหญ่ ทั้งในวิหารกู่เป่าจิมยินกบา (สร้างในสมัยพระเจ้ากันยาสิต ต้นพุทธศตวรรษที่ 17) ซึ่งรูปครุฑจะแทรกอยู่ในส่วนที่เป็นซุ้มประตูวิหาร เขียนด้วยสีน้อยสีเป็นโทน เหลือง น้ำตาล แดง และดำ นอกจากนี้ยังพบภาพครุฑที่วิหารโลกะเตตปาน จิตรกรรมฝาผนังพม่าสมัยพุกามเช่นเดียวกัน ในประเด็นการใช้สีน้อยสีในจิตรกรรมพม่า

สมัยนี้ ภาพล จันทรวิมลกุล ได้กล่าวไว้ใน ประวัติศาสตร์แห่งศิลปะพม่าไว้ว่า

พบว่าจิตรกรรมฝาผนังสมัยพุกามนี้ ช่างใช้สีที่ทำจากดินเทศสีต่างๆ จากพืช สารธรรมชาติ ฯลฯ ส่วนใหญ่สีมักออกโทนเหลือง แดง น้ำตาล และดำเป็นหลัก มีเขียวและฟ้าประปราย และเลือกสีวาดเป็นโทนเดียวกัน ลักษณะของภาพพระบายสีเรียบตัดเส้นที่ขอบคม ทำให้ภาพเกิดมิติที่แบนแต่มีความกว้างและความยาว (ภาพล จันทรวิมลกุล, 2553 : 103)

ครุฑศิลปพม้ามักจะปรากฏในงานจิตรกรรมและประติมากรรมสลักไม้และงานปูนปั้นจะพบเห็นในส่วนประดับพุทธสถาน แต่สิ่งที่แตกต่างกันคือครุฑของพม่า จะมีหางเป็นพวงช่อกลมเหมือนกิ้งกือมีใบหน้าเป็นนกและมีใบหน้าเป็นมนุษย์ ที่สันนิษฐานได้ว่าเป็นครุฑเพราะในภาพเป็นพาหนะของพระนารายณ์ผู้ขึ้นบนหลังครุฑ และอีกหลักฐานที่สนับสนุน คือ แท้ที่จับงูหรือนาคเอาไว้โดยเชื่อตามคติว่าครุฑจับนาคไว้เป็นอาหารเวลาเดินทาง ถ้ารู้สึกหิวจะได้มีอาหารไว้กัดกิน

ภาพที่ 12 พระวิษณุบนหลังครุฑ (จิตรกรรมสมัยพุกาม)

ที่มา : Claudine Bautze-Picon, 2003 : 96.

9. ครุฑในศิลปะไทย (ศิลปะลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา)

อาณาจักรสยามประเทศ หรือประเทศไทยตั้งอยู่เขตร้อนชื้น ทางตะวันออกเฉียงใต้ของทวีปเอเชีย ได้รับอิทธิพลทางพุทธศาสนาเถรวาทจากอินเดียผ่านลังกาและพม่า ส่วนใหญ่จะมาจากอินเดียตอนใต้ อีกทั้งรับอิทธิพลทางศาสนาพราหมณ์เข้ามาก่อนหน้านี้ ได้หลอมรวมทั้ง 2 ศาสนา แบบผสมผสานกัน ในความคิดความเชื่อและรูปแบบทางงานศิลปกรรมรูปครุฑจะพบปรากฏทั้งงานจิตรกรรมและประติมากรรมที่ใช้ เพื่อการประดับ

ตกแต่งทั้งวัดวาอารามและพระบรมมหาราชวัง เพราะลัทธิเทวนิยมของพราหมณ์ยังมีอิทธิพลอยู่ ความเชื่อเกี่ยวกับกษัตริย์ทรงเป็นสมมุติเทพ ก็คือ พระนารายณ์อวตารมาเป็นกษัตริย์ เมื่อปรากฏมีพระนารายณ์ก็จะพบครุฑอันเป็นพาหนะมาด้วย ความคิดเรื่องการอวตารของเทพที่เปรียบกษัตริย์เช่นเดียวกับเทพเจ้า ปัญญา เทพสิงห์ ได้กล่าวไว้ใน “ศิลปะเอเชีย” ความว่าแนวคิดเกี่ยวกับเทวราช หรือสมมุติเทพที่เปรียบกษัตริย์เช่นเดียวกับเทพ ซึ่งรับอิทธิพลจากขอม เหล่านี้เป็นแรงบันดาลใจในการทูลเกล้าฯ ถวายพระราชนิพนธ์อย่างงดงาม และสมกับพระเกียรติยศ คติเหล่านี้ เดิมเกิดจากอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ ฮินดู และพระพุทธศาสนาในอินเดีย หรือการนำแรงดลใจจากเทพเจ้าองค์อื่นๆ อมนุษย์ สัตว์หิมพานต์มาใช้ในการตกแต่ง เช่น พระนารายณ์ พระพรหม เทวดา กิณร อสูร ครุฑ หงส์ สิงห์ ตามส่วนต่างๆ ของพระราชวัง (ปัญญา เทพสิงห์, 2548 : 273)

นอกจากนี้ ครุฑยังเป็นสัตว์หิมพานต์ตัวหนึ่งในคติไตรภูมิอันเป็นบทนิพนธ์ของพระมหาธรรมราชาลิไทที่จะเห็นว่า พระปรีชาสามารถทางด้านวรรณกรรมของพระมหาธรรมราชาลิไท ถู้อได้ว่าทรงเป็นนักปราชญ์แห่งยุค ทรงศึกษาวิเคราะห์ข้อความจากคัมภีร์ต่างๆ ของพระพุทธศาสนาอย่างกว้างขวาง แล้วนำมาเชื่อมโยงเรื่องราวตามลำดับข องเหตุการณ์ ประมวลความรู้ในพันธเป็นคัมภีร์ไตรภูมิภา นำเชื่อได้ว่าแนวทางการเผยแพร่พระพุทธศาสนาจากคัมภีร์ไตรภูมิ ได้แพร่หลายไปยังอาณาจักรและแว่นแคว้นใกล้เคียง เพราะพระมหาธรรมราชาลิไท ทรงเชี่ยวชาญภาษาที่หลากหลาย ทั้งบาลี สันสกฤต ขอม จึงเป็นไปได้ที่เรื่องราวของไตรภูมิและตำนานแห่งป่าหิมพานต์จะได้มีการเผยแพร่ออกไป สังเกตได้จากภาพสัตว์พิเศษ หรือสัตว์ในจินตนาการของต่างประเทศ จะมีลักษณะร่วมที่เหมือน หรือคล้ายคลึงสัตว์หิมพานต์ในประเทศไทย อาทิ ครุฑ นาค กิณรี หงส์ มกร ฯลฯ บางทีก็มีชื่อเรียกเหมือนกัน แดนหิมพานต์นี้ เป็นป่าที่ตั้งอยู่ในชมพูทวีป มีเนื้อที่ประมาณ 300 โยชน์ และถ้าจะนับโดยรอบ มีเนื้อที่ได้ 9,000 โยชน์ มียอด 84,000 มีสระน้ำใหญ่อยู่ 7 แห่ง คือ สระอนโธต, สระกณณมุณฑะ, สระธการะ, สระฉัททันตะ, สระกุนละ, สระมณฑกนิ และสระหิปปาตะ ป่าหิมพานต์เป็นที่อยู่ของสัตว์นานาชนิดซึ่งเป็นสัตว์พิเศษ แตกต่างจากสัตว์ที่พบเห็นได้ในแดนมนุษย์ สำหรับความพิเศษนี้ได้จากข้อมูลที่มีบันทึกไว้ในพระไตรปิฎก และปรากฏเป็นรูปภาพจากความคิดสร้างสรรค์ของช่างไทย ที่ถ่ายทอดออกมาอย่างพิเศษเช่นกัน ทั้งยังมีความเป็นทิพย์ สร้างความฉงน ความแปลกที่แตกต่างได้อย่างน่าสนใจ ความคิดแบบนี้เหนือกว่าความคิดสร้างสรรค์ขั้นพื้นฐานตามลำดับของระบบความคิดสร้างสรรค์ในเชิงความคิดพลิกแพลงทั้งนี้ขึ้นอยู่กับประสบการณ์รอบด้านของช่าง

ไทยโบราณ ผ่านการวิเคราะห์ทางสติปัญญา สู่การถ่ายทอดเป็นงานศิลปกรรมไทย ศิลปกรรมรูปครุฑเช่นกันซึ่งศิลปะรูปครุฑในประเทศไทย ปรากฏให้เห็นตั้งแต่ยุคสมัยทวารวดี, ศรีวิชัย, เชียงแสน, สุโขทัย, ลพบุรี, อโยธยาและรัตนโกสินทร์ ที่ปรากฏทั้งงานสถาปัตยกรรม ประติมากรรม ประติมากรรมตามซุ้มและมุมของพุทธสถานเป็นส่วนใหญ่ทั้งซุ้มประตูและหน้าบันโบสถ์วิหารและภาพจิตรกรรมฝาผนังและช่างเขียนหรือศิลปินในปัจจุบันได้สร้างสรรค์ผลงานเป็นครุฑที่ใส่เอกลักษณ์เฉพาะตัวที่แตกต่างกันไป ถือว่าเป็นการพัฒนารูปแบบให้ร่วมสมัยยิ่งขึ้น

ภาพที่ 13 ครุฑยุคผนวชนนระเบียงพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพมหานคร
ที่มา : คณะจัดทำหนังสือเรื่อง”ครุฑ”และสวัสดิการสำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี (2544 : 130)

ภาพที่ 14 ครุฑ ศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์ สมบัติของธนาคารธนชาติ
ที่มา : พิพิธภัณฑ์ครุฑ อำเภอบางปู จังหวัดสมุทรปราการ

10. ครุฑในงานศิลปกรรมแบบลาว

ครุฑในงานศิลปกรรมของลาว ซึ่งสันนิษฐานว่าได้รับอิทธิพลจากศิลปกรรมของไทย ทั้งการแสดงโขน ละคร รวมถึงผลงานจิตรกรรมและศิลปวัฒนธรรมอื่นๆ แต่ชั้นเชิงทักษะฝีมือต่างกันจะปรากฏไปในงานลักษณะพื้นบ้าน ช่างฝีมือแบบราชสำนักหาได้ยาก แต่ก็มีความงามแบบชั้นเชิงพื้นบ้าน เป็นศิลปะแบบลาว ครุฑในลาว อ่านออกเสียงว่า “คุด” ส่วนใหญ่จะถูกประดับตกแต่งอาคารที่เป็นพุทธศาสนาเป็นส่วนมากคล้ายคลึงกับไทย แต่ครุฑของลาวจะถูกแบ่งเป็นสัตว์เทพฝ่ายดี ผู้เฝ้าบำรุงอภิบาลพระพุทธศาสนาจะไม่ให้ความสำคัญกับครุฑมากเท่ากับพญานาค ซึ่งจะเห็นนาคในศิลปกรรมลาวมีปรากฏทั้งในงานศิลปกรรมมากกว่า เพราะความเชื่อและความผูกพันกับวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำโขงที่มีความเกี่ยวโยงกับเรื่องของพญานาค

ศิลปกรรมรูปครุฑได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะไทยโดยเฉพาะครุฑแบบฐานเสมา หรือฐานเจดีย์โดยใช้บัวแบกหรือการยกมือรับ ส่วนมากศิลปะลาวจะเป็นงานสลักไม้พบที่เวียงจันทน์ในยุคสมัยของศิลปะลาวรุ่งเรือง ก็จะมีพบครุฑอยู่ในงานสถาปัตยกรรมเป็นรูปนารายณ์ทรงครุฑในแถบจำปาสักเป็นสกุลช่างไทยผสมญวนที่หอดวัดหลวงปากเซ แขวงจำปาสัก สปป.ลาว

ภาพที่ 15 นารายณ์ทรงครุฑที่หอดวัดหลวงปากเซ แขวงจำปาสัก สปป.ลาว

ที่มา : ตึก แสนบุญ (2559)

การวิเคราะห์แนวคิด ความเชื่อการสร้างศิลปกรรมรูปครุฑในอารยธรรมเอเชีย

แนวคิดในการสร้างครุฑในเอเชีย				
สัตว์ผสม	ความเชื่อ	วิธีการผสม+ สุนทรีย์ทางความงาม	ความคิดรวบยอด ของสัตว์ผสม	การสื่อความหมาย
2 ชนิด นก+มนุษย์ หัวและร่างกาย ผสมลงดลายนก	- พราหมณ์ - พุทธ	- การประกอบรูปทรง - การผสมผสานอวัยวะ ตามความเป็นไปได้ ทางกายวิภาค	- ความพิเศษแห่งอำนาจ - ความสง่างาม - ความลึกลับ - ความแปลกพิสดาร	- สัตว์เทพเจ้า - สัตว์ผู้คุ้มครองอภิบาล ศาสนาพุทธ

สรุปการสร้างศิลปกรรมรูปครุฑในเอเชีย

ครุฑ สัตว์พิเศษที่ทรงพลัง มีความงามสง่าน่าเกรงขามและลึกลับ มีร่างกายที่เป็นสัตว์ผสมกับคน โดยมีหัวเป็นนก ตัวเป็นมนุษย์ผู้ชาย มีปีกที่โหล่ ตามคติความเชื่อมาจากพราหมณ์ฮินดูและพุทธศาสนาหายาน ถูกผสมขึ้นด้วยการประกอบรูปทรง การผสมผสานอวัยวะของหัวนก ปีกนก ขานก เข้ากับร่างกายท่อนบนช่วงลำตัวของมนุษย์ผู้ชาย แสดงความงามทางกายวิภาค การประกอบรูปอาศัยความเป็นไปได้ทางกายวิภาค จากความคิดรวบยอด (Concept) ของสัตว์พิเศษ เพื่อให้เกิดความพิเศษแห่งพลังกำลังอำนาจ ความสง่างาม ความลึกลับเหนือความจริงและความแปลกพิสดาร ไม่มีอยู่ในโลกของความเป็นจริงอย่างสัตว์ที่มีชีวิต เช่น สุนัข ไก่ หมู โค กระบือ ซึ่งจากการจำแนกลักษณะทางกายวิภาคของครุฑในศิลปกรรมต่างๆในเอเชีย พอจะสรุปครุฑในรูปแบบต่างๆได้ดังนี้

1. ลักษณะ หัวเป็นนกตัวเป็นมนุษย์
2. ลักษณะ หัวเป็นมนุษย์ตัวปีกและหางเป็นนก
3. ลักษณะ หัวและตัวเป็นมนุษย์ แต่มีปีกเป็นนก
4. ลักษณะ หัว ขา และหางเป็นนก แต่มีเฉพาะลำตัวที่เป็นมนุษย์

ส่วนประเด็นทางด้านความเหมือนและความต่างกันของครุฑทั้งความเชื่อทางศาสนาและพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ พอจะสรุปได้ว่า ครุฑในภูมิภาคเอเชียมีรากความคิดทั้งพราหมณ์ ฮินดู ครุฑเป็นพาหนะของเทพคือพระนารายณ์ ส่วนในพุทธศาสนากล่าวถึงครุฑในฐานะสัตว์หิมพานต์อยู่ในวิมานฉิมพลีตามคติไตรภูมิ ครุฑในพุทธมหายานนิกายซึ่งจะอยู่ในแถบประเทศจีน ทิเบต ภูฏาน ญี่ปุ่น จะมีลักษณะคล้ายกันและมักจะใส่เสื้อผ้าอาภรณ์

เพราะภูมิภาคกลุ่มนี้มีอาณาเขตหนาวเย็น ส่วนครุฑในกลุ่มประเทศที่นับถือพุทธศาสนาแบบ หินยาน ได้แก่ อินเดีย พม่า กัมพูชา ไทย ลาว มีลักษณะการผสมรูปร่างหน้าตาคล้ายคลึง กัน ที่เห็นปรากฏชัดคือ ครุฑในดินแดนนี้มีอาณาเขตอยู่ในพื้นที่ร้อนชื้น ครุฑจึงไม่ใช่อาภรณ์ ที่ปกคลุมท่อนบน คือจะเปลือยท่อนบนให้เห็นกล้ามเนื้อ มีเครื่องทรงน้อยชิ้น เห็นมีเพียง แต่มงกุฎสังวาลย์ กรองคอ และลวดลายกนกที่ประดับเป็นลวดลายที่แผ่รสนิยมเฉพาะ ของประเทศนั้นๆ ทั้งเครื่องทรงการแต่งกายของคนในสมัยนั้นจะสะท้อนไปยังองค์ครุฑที่ ปรากฏในศิลปวัฒนธรรมของแต่ละประเทศทำให้เกิดความแตกต่างในรายละเอียดปลีก ย่อยแม้โดยรวมของครุฑเป็นการผสมระหว่างนกและมนุษย์ที่มีความสง่างามทรงพลังน่า เกรงขามลึกลับพิสดารซึ่ง คล้ายคลึงกันในประเทศภูมิภาคเอเชียอันมีการสืบสานสร้างสรรค์ ศิลปกรรมรูปครุฑมาสูในยุคปัจจุบันที่แสดงออกทางศิลปะในลักษณะเฉพาะตัวของผู้สร้าง ซึ่งสะท้อนรสนิยมความคิดในการสร้างสรรค์ทั้งงานจิตรกรรม ประติมากรรมรูปครุฑใน วัฒนธรรมเอเชียในโลกปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิง

- ธิดา มิตรกุล. (2527). **คติเรื่องครุฑจากศิลปกรรมเขมรในประเทศไทย**. วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตร์ มหาบัณฑิต, (โบราณคดี), มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ปัญญา เทพสิงห์. (2548). **ศิลปะเอเชีย**. กรุงเทพฯ : บริษัทแอคทีฟพริ้นติ้ง จำกัด.
- ผาสุก อินทราวุธ. (2543). **พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน**. ภาควิชาโบราณคดี (โบราณคดี). มหาวิทยาลัยศิลปากร. กรุงเทพฯ : อักษรสมัย.
- ภกพล จันทรวัฒนกุล. (2553). **ประวัติศาสตร์และศิลปะพม่า**. กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์.
- สมบัติ พลายน้อย. (2552). **สัตว์หิมพานต์**. กรุงเทพฯ : บริษัทพิมพ์ดี จำกัด.
- สัญญา วงศ์อร่าม. (2551). **ครุฑผลงานสร้างสรรค์ สัญญา วงศ์อร่าม**. กรุงเทพฯ : บริษัท สำนักพิมพ์ช้างน้อย จำกัด.